

SVETIŠTE ZEMLJE - KULTNO SREDIŠTE KONKOMBA U SJEVERNOJ GANI

HENRYK ZIMON

Katedra historii i etnologii religii kul.
Katolicki Uniwersytet Lubelski
Al. Raclawickie 1, P - 20 - 950 Lublin, Polska

UDK 398. 431

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: 23. lipnja 1993.

Zemlja ima neobično važnu ulogu u gospodarskom, društvenom i religijskom životu naroda Konkomba odnosno u životu naroda Zapadne Afrike. Mnogi narodi sjeverne Gane zemlju smatraju ženom neba.

Prema vjerovanju Konkomba božanstvo zemlje Kiting je majka boga Uwumbor koji se poistovjećuje s nebom. Uwumbor je stvoritelj zemlje i neba, duhova i ljudi. Kiting je jedinstveno i sveopće božanstvo za sve Konkombe. Pojam i kult tog božanstva u sveopćem smislu danas se izrazito ne pojavljuje u vjerovanjima i obredima Konkomba iz predjela Sabobe. Personificirano božanstvo zemlje sveopćeg karaktera manifestira se kod većine duhova zemlje, zaštitnika pojedinih rodova. Duhovi zemlje, prikazani u svetištima imaju muški ili ženski karakter. Svaki rod, a vrlo rijetko veća grupacija, imaju svetište zemlje nazvano litingbaln, koji simbolizira i prikazuje lokalni duh zemlje, zaštitnika svih stanovnika određenog roda. Duh zemlje je izvor života, davalac plodnosti i hrane, garancija sigurnosti, mira, istovremeno mjerilo za moralni kodeks i društveni sklad.

Zemlja nije samo hraniteljica i izvor hrane, nego i zaštitnica umrlih a ima i patrimonijalni karakter. Ona je usko povezana s precima koji su na njoj živjeli i u njoj sahranjeni. Važnost predaka i duhova zemlje u društvenom i religijskom životu Konkomba proizlazi iz činjenice da preci jamče nepromjenjivost patrilinarnu društvene strukture i izražavaju jednakost umrlih i živih članova plemenske i rodovske društvene strukture. Duhovi zemlje povezuju članove roda s određenim kriterijem i osiguravaju im nasljedno pravo na život i korištenje određenog zemljišta.

Predmet mog izlaganja je predstavljanje naziva, mjesta i vrste svetišta zemlje, analiza i interpretacija rituala kakav se održava u svetištu u selu Bwagbaln. Cilj studije je prikazivanje društvenog i religijskog značenja tog svetišta kao glavnog kulturnog centra pet klanova Bičabob. Izvori su prije svega rezultati etnoreligijskih terenskih istraživanja koja sam provodio među Konkombama u području Sabobe od srpnja 1984. do siječnja 1985. odnosno od rujna 1990. do kolovoza 1991. godine. Za vrijeme istraživanja boravio sam u katoličkoj misiji Verbita u Sabobi. Istraživanja sam provodio u pet plemena tog naroda: Bičabob, Nakpantiib, Binalob, Bimonkpom, Bigbem. Oni žive na terenima koji su relativno blizu Sabobe ili oko nje. Sve u svemu sudjelovao sam osam puta u ritualima

povezanim s duhovima zemlje. Bili su održavani na ograđenim mjestima ili hramovima posvećenim zemlji a provodili su ih rodovski svećenici zemlje ili starješine¹.

1. MJESTO I VRSTE SVETIŠTA

Na prostoru na kojem žive članovi jednog roda nalazi se nekoliko sakralnih mjesta od kojih je najvažnije svetište zemlje. To je glavno središte kulta zemlje i kulta predaka odnosno jednakosti i autonomije roda (Tait 1953: 214; 1964: 35, 46, 73; Zwernemann 1968: 196). Članovi roda stanuju obično u nekoliko sela i zaselaka. Sav taj prostor na kojem žive članovi roda označavamo kao teritorij ili regija tog roda². Rod je dakle etnička skupina koja se sastoji od jednog ili više većih srodstava koji žive na određenom području. Na teritoriju roda Konkomba mora obvezatno biti svetište zemlje. Ta tvrdnja se odnosi na sadašnje područje stanovnika Konkomba koje su oni zaposjeli poslije invazije Dagomba u 16. st. Konkombe su zauzimali područje oko Yenda s kojeg su ih potisnuli Dagombe koji su prodirali iz okolice Tamale. Prema mišljenju Taita Konkombe nemaju hramove zemlje izvan područja koje naseljavaju, odnosno na područjima na koja su doselili u posljednjim desetljećima, npr. područje Kete-Krachi i ostalo (Tait 1964: 4, 35). Terenska istraživanja potvrđuju mišljenje Taita. Konkombe, koji posjećuju rodna sela npr. zbog svečanosti ponovnog pokapanja, koristili su priliku kako bi muškarci u društvu starješina ili njegovim dopuštenjem prinosili žrtve molbenice u hramovima zemlje. Vrlo rijetko se dešava da veće srodstvo ima vlastitog svećenika zemlje i vlastiti hram zemlje. To sam pronašao jedino u rodu Kukultiib iz plemena Binalob, koji žive u selu Kukuln. Veća srodstva Kaasiini i Paachan imaju svoje svetište duha zemlje, nazvan Kpungdo, a veće srodstvo Taab ima hram duha zemlje, nazvan Joon.

Svetište zemlje u dijalektu Bičaboba zove se *litingbaln*. Etimološki se sastoji od dvije riječi: *kiting* - zemlja i *ligbaln* -koža³ ili *ngban* - životinjska koža (Langdon - Breeze: 39, 46, 62 204). Tait daje za određeno svetište zemlje termin *ntengbe*, kod kojega je izvor riječi isti kao i u izrazu *litingbaln*: *ke-teng* (zemlja) i *m-be* koža. Ispravni oblik izraza *ntengbe* je *ntingbann*. Prema Taanyanu, starcu iz Nalongne, riječi *litingbaln* i *ntingbann* su sinonimi i označavaju svetište zemlje⁴. Prema mišljenju lingvиста N. Kunji, i mojeg asistenta za vrijeme istraživanja, izraz *ntingbann* označava duha svetišta zemlje, odnosno duha zemlje za označavanje duha svetišta zemlje u konkomba jeziku uzimaju se tri izraza:

¹ Opširnije o metodi i tematici tih istraživanja usp: Zimon 1985-1986: 279-287; 1992 a/: 10

² Područje na kojem žive članovi srodstva, Froelich naziva *župa* (la paroisse), a Tait *distrikt*. Froelich odvaja *Litingban*, odnosno župu *ilitingbel*, odnosno duha zemlje određene župe koji se časti u svetištu zemlje (Froelich 1954: 186, 188; Tait 1970: 168, 175).

³ U talensi jeziku svetište zemlje naziva se *tengaan* (tangban po Fortesu), a u jeziku kusasi *tenggan*. Etimologija tih izraza ista je: *teng* = zemlja i *gaan* ili *gban* = koža (Tait, 1970: 170; 1964: 35 i sl; Haaf 1964: 137; Fortes 1969: 80; Zwernemann 1968: 192, 470-472).

⁴ Izraz *utingbann* (duh zemlje) odgovara terminu *litingbet* (po Froelichu), a označava duha zaštitnika zemlje određenog područja (Froelich 1949: 432; 1954: 186).

litingbanwaal, *litingbaln aawaal*, *ntingbaan*. Prva dva naziva etimološki vuku korijen od riječi *liwaal* -duh. Svetište zemlje prikazuje muškog ili ženskog duha zemlje. Muško svetište u jeziku Konkomba naziva se *litingbajal* ili *utingbanja*, a žensko svetište zemlje - *litingbaln pii* ili *utingbanpii*. Poistovjećivanje svetišta zemlje s muškim ili ženskim duhom zemlje izraženo je u molitvama kod prinošenja žrtvi u kojima se naizmjenice priziva duh zemlje ili svetište zemlje. Iako se žetvenim svečanostima prinošenja plodova češće priziva općenito svetište zemlje ili svetište zemlje određenog sela, ipak taj naziv prizivanja ne isključuje povezanost posvećenog mjesta s nevidljivim duhom zemlje, zaštitnikom roda, čiji je simbol i manifestacija vidljivo svetište zemlje u obliku drveta, gaja, kamena ili kamenja (Zimon 1992 b/: 101). Narodi iz predjela gornje Volte postavljaju svetišta zemlje na raznim mjestima. Kod Kasena i Nuna iz Burkine Faso svetišta zemlje su brda ili brežuljci, umjetna jezera, gajevi, skupine stijena ili drveća, drveće ili kamenje (Dittmer 1961: 41). U isto vrijeme kod naroda Talensi iz Gane svetišta zemlje imaju sljedeće oblike: gaj, umjetna jezera, rijeke, naslage kamenja, pojedinačno drveće, komadić neobrađene zemlje usred obrađivanog polja (Fortes 1969: 80; Manoukian 1951: 83). Svetište zemlje kod Konkomba su: kamen, naslage kamenja (Froelich 1954: 186), stabla, šume (veće površine pod drvećem i grmljem), a najčešće šumice koje se sastoje od nekoliko stabala i grmova. Na svim svetištima koje sam posjetio, treba razlikovati dva elementa: stabla ili češće šumu ili šumicu, te žrtveno kamenje koje se nalazi pod drvećem na kojem se prinose žrtve.

Hram duha zemlje, zvanog Kpungdo, veća srodstva Kaasiini i Paacham u selu Kukuln predstavlja mali šumarak koji se sastoji od velikog drveta *ligaboln* i drugih manjih stabala, a smješten je blizu tora. Tu se nalazi veća količina žrtvenog kamenja. S dopuštanjem starješine bio sam u tom hramu zemlje 28. srpnja 1984.g. u društvu asistenta Jamesa N. Kunji. Duh zemlje Kpungdo je ženski duh. U gaju duha zemlje zvanog Joon veće srodničke zajednice Taab nalazi se drvo *budub* odnosno žrtveno kamenj

U selu N-nalog svetište zemlje predstavlja šuma, a smješteno je blizu ograde zaseoka N-ngamdo. Njihov duh zemlje nazvan N-nalogtingbann je muški duh. Ime N-nalogtingbann označava "duh svetišta zemlje iz N-nalog". Dakle to nije vlastito ime. Etimološki se sastoji od dva izraza: N-nalog ime sela i *ntingbann* duh svetišta zemlje. Slično značenje imaju još mnogi nazivi. Neki duhovi zemlje i njihova svetišta imaju vlastita imena. Evo nekoliko primjera: Kpungdo i Joon u Kukuln, Naapaa u Bwagbaln, Waapu u Kiteek, Bangaatingbann u Sobib, Joon u Nakpando, Waa u Puo Tindaando, Kikiji u Yachul kod Sambul.

Svetište zemlje u selu Sobib smješteno je na kraju polja blizu ograde a u blizini ograde većeg srodstva Ngambwa. Nalazi se pod velikim drvetom oko kojeg rastu druga mala stabla. Pod drvećem pri rubu gaja nalazi se oltar u obliku velikog žrtvenog kamena na kojem se prinose žrtve⁵

U selu Nakpando svetište zemlje veće srodničke zajednice Nakpandojaab iz plemena Nakpantiib nalazi se između ograde dvaju segmenata te veće zajednice na većoj udaljenosti

⁵ 14. siječnja 1985. godine sudjelovao sam u ritualu u tom svetištu (Zimon 1992 b/:102-105).

od njih. Tamo je veliko stablo baobab pod kojim se na određenoj udaljenosti od stabla nalazi žrtveno kamenje⁶. Duh zemlje Joon, koji prikazuje svetište je ženski lik.

U siječnju 1985. g, dakle u posljednjem mjesecu prvog boravka u Sabobi, posjetio sam hram zemlje u Nalongni (11. siječnja) te u Kiteeku (17. siječnja). Opeel, načelnik roda i manjeg srodstva Kotiendo, izaslao je Kpabbwanju, po starosti trećeg od najstarijih članova srodstva da me odvede u svetište muškog duha zemlje, nazvano Nalontingbann. To je gaj velikog drveća i grmlja smješten na određenoj udaljenosti od mjesta gdje žive članovi srodstva Kotiendo i Wajado. On se nalazi nedaleko od puta na desnoj strani koja vodi iz Sabobe do Garimata i N-nalog. Po tradicijskoj predaji nekad su se ograde stanovnika Nalongni nalazile bliže hrama zemlje. U gaju nalazi se žrtveno kamenje koje tvori krug promjera 1 metar. Zadržali smo se nekoliko trenutaka. Kpabbwanja nije održao nikakve sakralne radnje (Zimon 1988: 56 /21/).

U svetištu zemlje u Kiteeku bio sam za vrijeme posljednjeg posjeta kada sam se pozdravljao sa starcima: Bigrumi, Bila, Mewiin, Nlembi. U sveti gaj odveo me Bigrumi, najstariji stanovnik većeg srodstva Kotodo. Pod drvećem, u polukrugu, nalazi se žrtveno kamenje. Sjedeći na nogama blizu kamenja, Bigrumi mi je objasnio okolnosti pod kojima je izveden moj posjet svetištu, jer je trebalo predstaviti moju osobu duhu zemlje i pozdraviti se sa stanovnicima sela. Svetište zemlje nalazi se na zapadnom kraju sela, na kraju polja blizu torova koja se nalaze neposredno uz tor manje srodničke zajednice Jangando. Ono izrazito simbolizira granicu između obrađivanih i neobrađenih polja. Ženski duh zemlje, nazivan Waapu, bila je žena Koto, prapredak veće srodničke zajednice Kotodo.

Sva svetišta zemlje Konkomba imaju uglavnom karakter roda i izražavaju sveti odnos među članovima roda i mjesta na kojem žive. Izuzetak je svetište zemlje u selu Bwagbaln koje za pet rodova plemena Bičabob koji žive u Sabobi⁷ i područja koja s njom graniče ima privilegiranu ulogu. Svetište je veliki kamen koji je djelomično u zemlji, a nalazi se na naseljenom području u blizini grada. To je mjesto kulta muškog duha zemlje, nazvanog Naapaa. Svetište ima nadrodovski karakter i kao simbol jednakosti većeg dijela Bičaboba u Gani predstavlja između rodovskih hramova zemlje hram koji je najvažniji i prvi po rangu i značenju. Tom osobitom položaju svetišta zemlje u Bwagbalnu usred Bičaboba, ne nalazimo ništa slično u ostalim istraživanjima koja sam proveo kod plemena naroda Konkomba, kao npr.: Nakpantiib, Binalob, Bigbem i Bimonkpom. Prema usmenoj tradiciji, koja se prenosi među članovima većeg srodstva Bwagbatiib, Bičabobi su u prošlosti živjeli u isto vrijeme u Sabobi i u selima oko nje. Najstariji od njih živio je u Bwagbalnu i zato je svetište zemlje koje se nalazi na tom mjestu najvažnije za sve Bičabobe koji stanuju uz Sabobi. To se odnosi na pet rodova plemena Bičabob: Bičabob

⁶ Rod Nakpantiib u selu Nakpando sastoji se od dvaju većih srodstava: Nakpandojaab i Botatiib. Svetište zemlje srodstva Botatiib nalazi se u zaseoku Mwagbar iz kojega potječu članovi toga srodstva.

⁷ U jeziku Konkomba Saboba se naziva Čabob i otuda se članovi roda nazivaju Bičabob koji stajuju u Sabobi, Tilangbenu i Bwagbalnu, odnosno članovima plemena koji stanuju u bližoj ili daljoj okolici Sabobe, kao i u Gani i u Togu.

iz Sabobe, Tilangben i Bwagbaln, Binangman iz Kiteek, Bumwateeb iz Kumwateek, Bwakutiib iz Bwakul i Nalatiib iz Nalongne, Toma i Dicheen. Bičabobi iz Sobib i Kpeg, odnosno iz ostalih sela koja se nalaze dalje od Sabobe, ne pripisuju svetištu zemlje u Bwagbaln posebno značenje i zato njihovi predstavnici ne sudjeluju u ceremonijama koje se odvijaju u tom svetištu.

2. RITUAL U SVETIŠTU ZEMLJE U SELU BWAGBARN

U skladu s terminologijom Taita klan Bičabob je oprečan klan (*contrapuntal clan*)⁸. Dijeli se na dva veća srodstva: Bikumbwam i Bwagbatiib kojega članovi potječu od dvaju različitih predaka. Svaki od tih većih srodstava ima određenu ulogu u društvenom i religijskom životu. U oprečnim klanovima svećenik zemlje i načelnik klana moraju potjecati iz dvaju različitih većih srodstava. Članovi srodstva Bikumbwam iz kojeg potječe načelnik roda, nazivaju se "ljudi načelnika roda" (*uninkpeldoaniib* ili *uninkpeldojaab*) i stanuju u zaseocima Kpapaab i Gbedo u Sabobi ili u selu Tilangben, koje se nalazi 1 km jugoistočno od Sabobe na lijevoj strani ceste koja vodi do Kiteek (Tait 1964: 44).

Članovi većeg srodstva Bwagbatiib iz kojeg potječe svećenik zemlje, zovu se "ljudi svećenika zemlje" (*utindaananiib* ili *utindaanjaab*). Veće srodstvo dijeli se na dva manja: Kojodo i Nayundo. Praljudi većeg srodstva Bwagbatiib bili su Kubuu i sinovi, prvorođeni Kojo i mladi Nayun. Manje srodstvo Kojodo (njegov predak bio je Kojo) broji šest torova koji se nalaze u selu Bwagbaln, smještenom 2 km istočno od Sabobe i granice s rijekom Oti. Manje srodstvo Nayundo, vuče korijen od predka Nayun, sastoji se od 12 torova. Članovi tog srodstva stanuju u zaseoku Kpaliib na sjevernom dijelu Sabobe.

Članovi većeg srodstva Bikumbwam povezani su posebnim ritualnim vezama (*mantotiib*) s većim srodstvom Yachado iz Kiteek, koji pripada rodu Binangmam. Ritualni partneri većeg srodstva Bwagbatiib su članovi roda Bumwateeb i Nalatiib iz sela Kumwateek i Nalongni⁹. Ritualne svečanosti bile su 24. ožujka 1991. u ranim satima, na dan *sakpa* koji za članove većeg srodstva Bwagbatiib i još neke iz rodova plemena Bičabob jest svetkovina (*likpaakool*). Na taj dan ne smije se raditi u polju¹⁰.

Ne brojeći stanovnike sela Bwagbaln, u ritualu je sudjelovalo 14 predstavnika većih srodstava i rodova iz Sabobe, Tilangben, Nalongni, Kiteek, Bwakul (Gana) te Yaborpu i Lagee (Togo). Bez sumnje je to bio najveći ritualni skup staraca u nadrodovskom opsegu

⁸ Tait razlikuje tri vrste klanova: oprečan (*contrapunctal clan*), istovrsni (*unitary clan*) i složeni (*compound clan*). O društvenoj strukturi rodova kod Konkomba usp. Tait 1964: 34, 45; Zimon 1992b: 116.

⁹ Selo Kumwateek nalazi se 2 km sjeverno od Sabobe, a selo Nalongui leži 3 km zapadno od Sabobe.

¹⁰ Po predaji tjedan kod Konkomba sastoji se od 6 dana. Svakom danu odgovara sajmeni dan u jednom mjestu u susjedstvu. Nazivi dana u tjednu u okolici Sabobe - u zagradi je naznačeno mjesto sajma: *kakang* (Saboba), *čampu* (Yendi), *lamo* (Sambul), *sakpa* (Saangul), *kpangeln* ili *mange* (Wapuli, Garimata), *bičajala* (Demon). Usp. Tait 1964: 18.

na kojem sam mogao sudjelovati za vrijeme svog istraživanja među Konkombima. Stanovnici sela Bwagbaln odredili su kao žrtveni prinos 8 pilića, pijetla, ovna i jarca. Predstavnici susjednih naselja donijeli su 6 pilića. Do 10:45 čekalo se na dolazak staraca ili njihovih predstavnika iz susjednih naselja. Ritual se sastojao od ovih ciklusa ritualnih radnji:

1. prizivanje ženskog duha zaštitnika
2. prizivanje muškog duha zaštitnika Fukabinyu
3. ritualne radnje na grobu Mbagra
4. ritualne radnje u svetištu zemlje
5. ritualne radnje na polju.

Rituali povezani sa zemljom odvijaju se u dva termina u sušnom vremenu: poslije žetve (prosinac-siječanj) i prije početka poljskih radova, pred kraj sušnog razdoblja (ožujak-svibanj). Važniji su oni pred kraj sušnog razdoblja i prije početka poljskih radova. Imaju karakter molitve jer se prije svega moli za kišu. Ti se rituali izvode u hramovima zemlje ili u torovima. Analizirani ritual u Bwagbaln spada u rituale izvedene u svetištima zemlje koji se zovu *litingbaln aatork*¹¹. Rituali drugog tipa zovu se rituali "davanje obećanja zemlji" (*bi kpir kiting*). Mjesto njihovog događanja nije hram zemlje nego posebno pripremljen teren koji se nalazi na dvorištu ispred tora svećenika zemlje ili najstarijeg stanovnika roda¹². S obzirom na doseg rituali oba ova tipa mogu imati srodnički karakter, ili karakter roda, rjeđe naroda.

Među ritualima koji se odvijaju u svetištima zemlje ritual u Bwagbaln zauzima u svijesti članova dijela plemena Bičabob središnje mjesto. Svetište zemlje u Bwagbaln ima nadrodovski karakter i obuhvaća pet rodova plemena Bičabob koji su na prostoru oko Sabobe ili odmah uz tu granicu. Ono je simbol jedinstva i posebnih veza među članovima roda Bičabob, Nalatiib, Bumwateeb, Binangmam i Bwakutiib. Prema uvjerenju članova rodova "hramovi zemlje su - kako se izrazio starac Mapula iz Nalongni - blizanci kojima je najstariji hram zemlje u Bwagbaln". Sva ostala svetišta zemlje Konkomba imaju izrazito rodovski karakter. To se odnosi na sve ostale rodove plemena Bičabob, koji žive u Gani u Togu, odnosno rodovi takvih meni poznatih plemena, kao Nakpantiib, Binalob, Bigbem i Bimonkpom.

¹¹ Sudjelovao sam u ritualima prinosnica u selu Nalongni (4. svibnja 1991.) i Kiteek (5. svibnja 1991).

¹² "Žrtva u svetištu zemlje", etimološki od *litingmaln* = svetište zemlje i *kitork* = žrtva, prinosnica, žrtvovati (Langdon - Breeze: 39).

2.1. DRUŠTVENO ZNAČENJE

Srodstvo Bwagbatiib je odgovorno za hram zemlje. Zato su članovi tog srodstva u skladu s unutarnjim redosljedom odigrali najaktivniju ulogu u analiziranom ritualu. To su bili: Ilabur, Singbaan i Gmajir. Kao najstariji član srodstva Ilabur službeno vrši funkciju svećenika zemlje. Budući da stanuje u zaseoku Kpaliib u Sabobi, dao je Singbaanu, najstarijem stanovniku sela Bwagbaln, ulogu brižnika nad svetištem. Gmajir je drugi po starosti stanovnik Bwagbalna i sin Mbagra, posljednjeg svećenika zemlje roda Bičabob.

Stanovnici sela Bwagbaln prinose kao žrtvu devet komada pilića, ovna i jarca te dosta sirka za pravljenje piva. Ilabur iz Kpaliiba također je poslao određenu količinu sirka za tu svrhu. Ritualne veze koje postoje među većim srodničkim i rodovskim zajednicama (*mantotiib*) imaju važnu ulogu u društvenom i religijskom životu Konkomba. Te veze jačaju i stabiliziraju osjećaj pripadnosti rodova istom plemenu ili integriraju i povezuju određene rodove među sobom. Analizirani ritual sankcionira i petrificira društveni sistem koji se bazira na rodovskim ritualnim, prijateljskim i susjedskim vezama. Nadnarodni karakter rituala iz hrama zemlje u Bwagbalnu zavređuje osobiti naglasak s obzirom na ograničeni broj domova, srodstava i rodova koje zahvaćaju mnogi drugi rituali, npr. oni koji su povezani s ubiranjem plodova, jama, sirka ... Rituali osiguravaju stabilnost društvenog poretka i autoritet starješine (Tait 1953: 216; Mendosa 1982: 12, 166, 198, 203 i sl.).

Kroz sudjelovanje u ritualu muškaraca iz pet rodova i svih članova društva (muškaraca, žena, omladine i djece) naglašava se i povećava grupna solidarnost - nadnarodna, rodovska i srodnička. Aktivno sudjelovanje staraca i delegata iz srodstva i susjednih rodova izražavalo se molitvama koje su redom izgovarali pojedinci predstavnici. Žene, mladež i djeca iz sela Bwagbaln prisustvovali su ceremoniji stojeći u polukrugu sa starcima.

2. 2. RELIGIJSKO ZNAČENJE

Osim društvenog analizirani ritual ima i religijsko značenje. To dokazuju osobe koje mole i prinose žrtve, a isto tako i sadržaj molitava i prinesene žrtve. Ritual je simboličan sistem značenja i komunikacija koji omogućuje kontakt čovjeka i društva s transcendentnom stvarnošću. Kroz riječi, predmete i simbolične geste ritual prenosi religijske istine, norme i vrijednosti, koje reguliraju ljudsko ponašanje i osiguravaju društvu mir, kontinuitet i harmoniju. Ritual je i nosilac emocionalnih stanja, proživljavanja odnosno očekivanja pojedinaca i društva (Turner 1986: 29, 32; 1975: 155; Zimon 1990: 227-229).

Ritual u Bwagbalnu sastoji se od 5 ritualnih radnji, koje se odvijaju na 2 mjesta (za muškog i ženskog duha zaštitnika), na grobu Mbagra, u svetištu zemlje i na polju. U prve 4 skupine razlikujemo 2 ili 3 faze:

- a) molitve vezane uz prinošenje piva
- b) molitve uz žrtve pilića, ovna i jarca
- c) žrtvovanje i proljevanje piva na žrtveni kamen i glinene posude.

Pri zazivanju ženskog zaštitnika na grobu Mbagra i u svetištu zemlje duha Naapaa rituali su se sastojali samo od dvije faze: prinosnice od piva i krvne žrtve. Jedino kod zazivanja muškog duha zaštitnika Fukabinyu prve dvije faze završavale su trećom koja se sastojala u ponovnom prinošenju piva. Ta činjenica potvrđuje nestanak treće faze i modifikaciju same strukture različitih rituala (među ostalim i žetvenih) posljednjih desetljeća. D. Tait potvrđuje postojanost treće faze rituala početkom pedesetih (Tait 1955: 169, 172). Promatranja stečena za vrijeme istraživanja 1990/91. potvrđuju da je nestanak treće faze češće kod plemena Bičabob. Plemena Nakpantiib i Binalob češće primjenjuju treću fazu i to kod žetvenih obreda ili pri obredu uvođenja u službu svećenika zemlje u N-nalog.

Molitve su upućene duhovima zemlje, duhovima zaštitnicima rodova ili precima. Bog Uwumbor (Zimon 1992 b/: 47, 92-94, 105, 107, 122) ni jednom nije bio spomenut za vrijeme rituala u Bwagbalnu. Slično je bilo i u ritualima uvođenja u službu svećenika zemlje koji je bio u selu N-nalog 13. ožujka 1991. Analizirajući obrede u kojima sam sudjelovao 1984/85, Uwumbor je rijetko spominjan i uvijek uz ostala natprirodna bića (jedanput za vrijeme tradicijskih svečanosti jama, a četiri puta za vrijeme svečanosti plodova sirka [Zimon 1992 b/: 34, 89, 121 i sl.]).

Univerzalno božanstvo Kiting manifestira se kod većine lokalnih duhova zemlje, zaštitnika pojedinih rodova. Duhovima muškog ili ženskog spola izražava se počast u svetištima zemlje. Na svakom području roda mora se obvezatno nalaziti svetište zemlje koje je glavno središte kulta zemlje odnosno simbol jednakosti i samostalnosti roda. Sukladno s djelomičnom strukturom Konkomba kult određenog duha zemlje ima lokalni karakter i ograničava se na članove određenog roda, stanovnike tog teritorija (Tait 1953: 222). Hram duha zemlje Naapaa u Bwagbalnu ima izuzetnu ulogu za veći dio Bičaboba koji žive u Sabobi i njezinoj okolini. Ima rodovski karakter jer je to mjesto kulta duha zemlje za svakog člana roda Bičabob i nadrodovski jer je simbol jednakosti pet rodova plemena Bičabob i središnje mjesto kulta zemlje za njihove članove. Iz sadržaja molitava izrazito se vidi da je održavanje rituala u hramu duha zemlje Naapaa rezultat započinjanja poljskih radova u novoj agrarnoj sezoni. To je naglasio Gmajir u momentu dodira ovnove glave s kamenom govoreći:

“Duše zemlje Naapaa, čuvaj nas kad radimo u polju. Žrtvujemo ti tog ovna. Kad ga primiš ne dozvoli da propadne ijedna sjemenka. Neka jedna sjemenka daje mnogo roda. Želimo sreću. Održavajući taj ritual, omogućujemo ljudima početak radova u polju. Ako to ne ispunimo seljaci

neće moći započeti poljske radove. Duše zaštitniče Kituusaakpeng¹³, želimo započeti radove u polju”.

U molitvama pri prinošenju žrtava od piva i životinja spominje se češće muški duh zemlje Naapaa, zatim ženski duh zemlje Waapu iz Kiteek koji se smatra “ženom” duha Naapaa. Spominjani su i hramovi zemlje i njihovi duhovi koji nemaju vlastita imena već se označavaju kao duhovi zemlje iz Nalogne, Kumwateek, Bwakul.

S kultom zemlje usko je povezan kult duhova zaštitnika rodova. Ciklusi ritualnih radnji u Bwagbalnu su za to primjer. O uskoj vezi ženskog duha zaštitnika i muškog duha zaštitnika Fakabinya s duhom zemlje Naapaa svjedoče ciklusi ritualnih radnji koje se odvijaju u njihovim sjedištima na početku rituala u Bwagbalnu. Sukladno s uvjerenjem staraca, ritualne radnje u ta dva sjedišta duhova zaštitnika moraju obvezatno prethoditi glavnome ritualu u hramu zemlje. Ženski duh je zaštitnik većeg srodstva Bikumbwam, a muški duh Fukabinyu - većeg srodstva Bwagbatiib. Ceremonije u njihovim sjedištima naglašavaju jednakost naroda roda Bičabob koji se sastoji od dva veća srodstva Bikumbwam i Bwagbatiib. Imenom su se obraćali pojedinim duhovima zaštitnicima roda. Duhovi zemlje svih pet rodova imenom su se spominjali u ritualu, ali većina spominjanih duhova su duhovi roda Bičabob. Osim njih bio je imenovan jedan duh roda Bikumbwam iz Kiteek (Tanja). Rod Bikujom kojega je zaštitnik duh Puul ne spada u rod s posebnim društvenim vezama s rodovima Bičabob, Nalatiib, Bumwateeb i Bwakutiib ¹⁴.

Duhovi zemlje “žive” u susjedstvu s ljudima, a sjedišta duhova zaštitnika roda smještena su u neobrađenim poljima, u stablima, gajevima, umjetnim jezerima, rijekama, rupama, kamenju, stijenama i brežuljcima. Na teritoriju roda nalaze se svetišta zemlje ili sjedišta duhova zaštitnika smještena ponekad blizu torova, iako češće u neobrađenim poljima. Sva ta sjedišta posvećuju cijelo područje roda i osiguravaju stanovnicima osjećaj sigurnosti odnosno potporu u materijalnim i duhovnim svakodnevnim potrebama, isto tako u neočekivanim, kritičnim situacijama u životu pojedinca i zajednice (Eliade 1966: 361-380; Kristensen 1971: 357-376; Van der Leeuw 1978: 438-447; Thiel 1981: 21, 23-26). U molitvama su spominjani i duhovi predaka (*jadžatiib*, I. lice *jadža*). Preci se smatraju stalno prisutnima i živim članovima društva iako su smrću fizički otišli iz te zajednice. Počast koju dobivaju proizlazi iz položaja kakav imaju istovremeno i na ovom i na onom svijetu. Kao posrednici između Najvišeg Bića i živućih članova, imaju aktivnu funkciju u društvenom životu i utječu na sudbinu živih. Preci su najvažniji u povezivanju ljudi s duhovnim svijetom. Preko njih duhovni svijet postaje blizak ljudima.

U molitvama prilikom prinošenja žrtve spominju se isključivo preci iz roda Bičabob. Društveno značenje prizvanih nadnaravnih bića ima opadajuću tendenciju. Najveći domet, nadnarodni, imaju duhovi zemlje, značenje u okviru roda i samo djelomično

¹³ Kituusaakpeng je drugo ime duha Tatal koji je duh zaštitnik roda Bičabob.

¹⁴ Članovi roda Bikujom povezani su ritualnim vezama s većim srodstvom Kotodo iz Kiteeka.

nadrodovsko imaju duhovi zaštitnici rodova, a najmanji rodovski domet imaju preci. To je uvjetovano djelomično društvenom strukturom Konkomba u kojoj se pamte samo vlastiti, rodovski preci, pogotovo muški. Genealogije Konkomba imaju ograničeni karakter. Sjećanje o precima ne prelazi obično više od pet generacija (Tait 1953: 222). Unatoč tome Konkombe se sjećaju prapredaka (*the apical ancerstors*) većih i manjih srodstava. Njihova stvarna genealoška povezanost s najbližim precima nije uvijek točno registrirana i starci je ne pamte dobro. Najčešće, čak osamnaest puta bio je prizivan duh Kikpandaan, imenodavca pretka većeg srodstva Bwagbatiib. Ngateena, imenodavac pretka većeg srodstva Bikumbwam spominjao se dva puta. Kikpandaan su nazivali vlasnikom te zemlje, jer je bio prapredak na teritoriju roda Bičabob. Zato jedino iz većeg srodstva može biti svećenik zemlje koji se brine za svetište zemlje roda Bičabob. Kod Konkomba i mnogih naroda s područja Gornje Volte vlast i ritualna uloga svećenika izviru iz činjenice da vuku podrijetlo od prvog stanovnika određenog teritorija ili da ih je "izabrao" duh zemlje. Jednom su spomenuti takvi preci kao: Kubuu, Kojo, Nayun, Bangaaja, Taawiir (iz srodstva Bwagbatiib), Gur, Dondo, Nyawil (iz srodstva Bikumbwam). Pokojnog svećenika zemlje Mbagra, dva puta su prizivali na njegovom grobu. Prizivani su i svi djedovi i bake. To je jedini slučaj u cijelom ritualu da su se prizivali ženski preci. Sadržaj molitvi obuhvaća sve sfere i potrebe individualnog i zajedničkog života. Molitve koje se mole kod prinošenja žrtava od piva ili životinjske krvi izražavaju molbu za miran san, sretan osmijeh, radost, sreću, svaku vrstu uspjeha, dobro, brojno potomstvo, slobodu od uragana, zle stvari, brige i nesigurnosti. Najčešće su molili za kišu i za dovoljno hrane. Proizlazi da je održavanje rituala uvjet za početak poljskih radova članova iz pet rodova plemena Bičabob. Prolijevanje piva pomiješanog s vodom koje je učinio Bikambi izražavalo je na simboličan način osnovni cilj rituala u Bwagbalnu a to je bila molba za kišu koja daje život. Ako je ima dovoljno, to omogućava početak poljskih radova poslije dugog polugodišnjeg razdoblja sušnog vremena.

Važni problem za Konkombe, a koji se nekoliko puta spominje u ritualima u Bwagbalnu u dolasku zaštitničkog duha Kpamba, je čaranje. Čaranjem se smatraju djelatnosti i praksa koji dovode zlo na čovjeka ili društvo (Zawadzki - Zimon 1979: 768-779). Čarobnjake Konkombe smatraju zlim i nedruštvenim. Čarobnjaštvom se mogu baviti i žene i muškarci. Već duže vrijeme ljudi za koje se sumnja da prakticiraju čaranje smatraju se osobama koje žive na marginama društva. Čarobnjak se u molitvama spominje kao osoba "rascijepljenog razuma" ili "četvorih očiju" ili kao osoba koja mrzi. U molitvama se moli duhove zemlje pet klanova i rodovskog duha Fukabinyu da im predaju čarobnjaka i rodovskog duha zaštitnika Kpamba i duha zemlje Naapaa - za zaštitu od zlih ljudi, odnosno od čarobnjaka i čarobnica. Za vrijeme rituala u Bwagbalnu kao žrtva se prinosilo pivo ili pivo pomiješano s vodom ili krv kao substitut pilića, jarca ili ovna. U završnoj fazi rituala u čast zaštitničkih duhova Kpamba i Taloo žrtvovani su komadići jetre. Ona ima simboličnu vrijednost kao središte života. Osim toga Konkombe je smatraju delikatesom. Pivo, krv i komadići jetre imaju funkciju dara koje živi daruju nadnaravnim bićima. Živi imaju udio u tom daru za vrijeme ritualnog govora što je izraz zajedništva i duhovne veze s duhovima zemlje, duhovima zaštitnicima rodova i umrlim precima. Integralni dio rituala u hramu zemlje bilo

je čašćenje pivom.

x x x

Vjerovanja povezana sa zemljom i njenim kultom spadaju u važnije sastavnice religije naroda Konkomba i drugih naroda Zapadne Afrike. Prema Konkombima božanstvo zemlje Kiting je majka boga Uwumbor, koji se poistovjećuje s nebom. Personificirano božanstvo Kiting je opće božanstvo svih Konkomba. Manifestira se u većini duhova zemlje, zaštitnika rodova. Sjedišta duhova zemlje u svetištima imaju muški ili ženski karakter. Svaki rod ima svetište zemlje koje se naziva *litingbaln* a koje simbolizira lokalnog duha zemlje zaštitnika svih članova određenog roda. Svetište zemlje je najvažnije sakralno mjesto određenog klana i glavno središte kulta zemlje. Izražavajući sakralni odnos među članovima roda i mjesta stanovanja ono postaje simbolom jednakosti i autonomije roda. Svetišta zemlje kod Konkomba najčešće su *baobaby*, šumice i gajevi. Ispod drveća se nalazi žrtveno kamenje koje vrši ulogu oltara na kojemu se prinose žrtve. Svetišta zemlje nalaze se obično blizu ograde ili na granici obrađene ili neobrađene zemlje.

Drugačije nego kod ostalih rodovskih svetišta zemlje naroda Konkomba, svetište u selu Bwagbaln ima rodovski i nadrodovski karakter. Kao simbol jednakosti pet klanova plemena Bičabob ono je najvažnije svetište zemlje i središnje mjesto kulta za članove klana.

Kult zemlje Konkomba ponajprije se veže s takvim sezonskim poljodjelskim radovima kao što su pripreme za sadenje jama i žita. Ritual u Bwagbaln zbio se 24. ožujka 1991. u sušnom razdoblju prije početka poljodjelskih radova. Osnovni mu je cilj bio da izmoli kišu. Ritual Bwagbaln je uvjet za početak radova u novoj poljodjelskoj sezoni, odnosno prethodi ritualima vezanim uz zemlju u dvorištima i svetištima zemlje u selima Nalongni, Kumwateek, Kiteek i Bwakul. Ritual u Bwagbaln imao je najveće nadrodovsko značenje. U njemu je sudjelovalo više od 20 staraca, predstavnika većih srodstava i rodova iz Bwagbaln, Sabobe, Tilangben, Nalongni, Kiteek, Bwakul (Gana) ili Yaborpu i Lagee (Togo). Sudionike rituala vežu rodovske veze (*unibaan*), ritualne veze (*mantotiib*) odnosno prijateljske i susjedske veze.

Osim društvenog analizirani ritual ima i religijsko značenje. On je simbolični sistem značenja i komunikacije koji omogućuje kontakt čovjeka i društva s transcendentnom stvarnošću. Pomoću višeznačnih simbola, ritual donosi religijske istine, norme i vrijednosti koje određuju ljudsko ponašanje ili emocionalno stanje proživljavanja i očekivanja pojedinaca i društva. Da je karakter rituala religijski, potvrđuju to molitve i žrtve upućene duhovima zemlje, duhovima zaštitnicima roda, duhovima zaštitnicima predaka; zatim sadržaj molitava koje obuhvaćaju različite potrebe, a naročito molbe za kišu, odnosno prinošenje žrtve (pivo, krv pilića, koza i ovna te dijelovi iznutrica).

Prijevod s poljskog: Branka Cvet

LITERATURA

- DITTMER, K.: 1961, *Die sakralen Häuptlinge im Obervolta - Gebiet (Westafrika)*. Hamburg.
- ELIADE, M.: 1966, *Traktat o historii religii*. Warszawa.
- FORTES, M.: 1969, *The Dynamics of Clanship among the Tallensi. Being the First Part of the Analysis of the Social Structure of a Trans-Volta Tribe*, 3. izd. London.
- FROELICH, J.-C.: 1949, Les Konkomba du Nord-Togo. U: *Bulletin de l'Institut Français Afrique Noire*, série B, 11.
- FROELICH, J.-C.: 1954, *La tribu Konkomba du Nord Togo*, Dakar.
- HAAF, E.: 1964, Eine Studie über die religiösen Vorstellungen der Kusase. U: *Evangelisches Missionsmagazin*.
- KRISTENSEN, W. B.: 1971, *The Meaning of Religion Lectures in the Phenomenology of Religion*. The Hague.
- LANGDON, M. A. - BREEZE, M. J.: *Konkomba - Englisch Likoln Likpakpaln Dictionary*. Tamale b. r. s. 39, 46, 62, 204.
- MANOUKIAN, M.: 1951, *Tribes of the Northern Territories of the Gold Coast*, London.
- MENDOSA, E. L.: 1982, *The Politics of Divination. A Processual View of Reactions to Illness and Deviance among the Sisala of Northern Ghana*. Berkeley.
- TAIT, D.: 1953, The Political System of Konkomba. U: *Africa* 23, London.
- TAIT, D.: 1955, The Place of Libation in Konkomba Ritual. U: *Bulletin de l'Institut Français d'Afrique Noire*, série B 17.
- TAIT, D.: 1964, *The Konkomba of Northern Ghana*, London.
- TAIT, D.: 1970, The Territorial Pattern and Lineage System of Konkomba. U: *Tribes without Rules. Studies in African Segmentary System*, London.
- THIEL, J. F.: 1981, Die Bedeutung von Raum und Zeit als religiöse Dimensionen. U: *Verbum SVD* 22.
- TURNER, V.: 1975, Symbolic Studies. U: *Annual Review of Anthropology* 4.
- TURNER, V.: 1986, *The Forest of Symbols Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaea.
- VAN DER LEEUW, G.: 1978, *Fenomenologia religii*. Warszawa.
- ZAWADZKI, S. - ZIMON, H.: 1979, Czary. U: *Encyklopedia Katolicka*. T. 3, Lublin.
- ZIMON, H.: 1985-1986, Metodyka etnograficzny badan terenowych w poenoeno-wschodniej Ghanie. U: *Summariun* 34-35, 279-287.
- ZIMON, H.: 1988, Świeta plonów sorga u ludu Konkomba w polnocnej Ghanie. U: *Z badań nad religią i religijnością ludową*. Warszawa, s. 56 (21).
- ZIMON, H.: 1992, Po raz wśród Konkombów. U: *Misjonarz*_nr 4, 10 *Afrykańskie rytuały agrarne na przykładzie ludu Konkomba*, Warszawa.
- ZWERNWANN, J.: 1968, *Die Erde in der Vorstellungswelt und Kulturpraktiken der sudanischen Völker*. Berlin.

THE EARTH SHRINE - THE CULT CENTER AMONG THE KONKOMBA PEOPLE OF NORTHERN GHANA

Summary

The beliefs connected with the Earth and its cult belong to the important components of the religion of the Konkomba and other peoples of West Africa. The Earth Kiting is mother of heavenly god Uwumbor. The personified divinity Kiting is a universal deity of all the Konkomba. It is manifested in the multitude of Earth spirits, protectors of particular clans. The Earth spirits are male or female. Each clan has its own Earth shrine called *litingbaln* which symbolizes and personifies the local Earth spirit, the protector of all members of a given clan. The Earth shrine is the most important sacred place of the clan and the main center of the Earth cult.

The author of the paper presents the names, places and kinds of Earth shrines and provides an interpretation of the ritual performed in the shrine of Earth spirit Naapaa in the village of Bwagbaln. The purpose of the study is to show the social and religious meanings of the Earth shrine in Bwagbaln as the main cult center of five clans of the Bichabob tribe. The source basis was provided first of all by the author's fieldwork conducted among the Konkomba people in the area of Saboba between July 1984 and January 1985 as well as between September 1990 and August 1991.

The Earth shrines among the Konkomba usually consist of baobabs and groves. Under the trees and in the groves there are sacrificial stones fulfilling the function of an altar on which offerings are made. The Earth shrines are usually situated in the vicinity of the homesteads or on the border between the arable land and the bush.

As opposed to other clan Earth shrines of the Konkomba people, the Earth shrine in Bwagbaln is of clan and supra clan character. As the symbol of the unity of five clans from the Bichabob tribe, it is the most important Earth shrine and the central place of cult the members.

The Earth cult of the Konkomba is first of all connected with such seasonal agricultural activities as making preparations for yam planting, corn sowing and for the harvest. The ritual in Bwagbaln was performed on 24 March, 1991, that is in the dry season, before the field work. Its principal aim was to ask for the rain. The ritual performance in Bwagbaln is a condition for beginning the field work in the new agrarian season and it precedes the rituals connected with Earth in the homesteads and Earth shrines in the villages of Nalongni, Kumwateek, Kiteek and Bwakul. The ritual in Bwagbaln had the greatest supra clan range and in that ceremony over 20 elders participated who were representatives of major lineages and clans from Bwagbaln, Saboba, Tilangben, Nalongni, Kiteek, Bwakul (Ghana) and Yoborpu and Lagee (Togo). The participants of the ritual are connected with each other by means of clan community bonds (*unibaan*), ritual bonds (*mantotiib*) as well as friendship and neighborhood bonds.

The ritual performed in the village of Bwagbaln as a symbolical system of meanings and communication clearly has a religious dimension. It enables communication between man and transcendental reality. By means of religious symbols permeated with manifold meanings, the ritual expresses the norms and values controlling human behavior, as well as emotional desires, feelings and experiences. Its religious character is testified to by the addressees of prayers and offerings (spirits of the Earth, protective spirits of the clans, ancestor spirits), the content of the prayers and the sacrifices made.

Summarized by H. Zimon SVD